

СТАНОВЛЕННЯ ПРОУКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЗАКАРПАТТЯ ТА ЇХ РОЗВИТОК У 1920 — 1924 РОКАХ

Початки становлення політичних партій українського спрямування треба відносити до періоду державно-правового оформлення Закарпаття у складі Чехословацької республіки. Ще у кінці 1917 — на початку 1918рр. на батьківщину повернулося багато колишніх військових полонених, які перебували в Україні. Нові враження про життя за Карпатами закріплювали почуття національної приналежності закарпатських русинів до українського народу. Відчуваючи наближення неминучого розпаду Австро-Угорської імперії, частина місцевої інтелігенції та греко-католицького духовенства почали шукати шлях, який привів би до об'єднання Закарпаття з материнською Україною. Так, у вересні 1918 р. на одному з таємних зібрань було вирішено розпочати підготовку акції злуки. Серед членів цієї групи виділялися відомі публіцисте громадсько-політичні діячі українського спрямування о. Августин Волошин, о. Юлії Гаджега, д-р Василь Гаджега, о. Іван Фленько та ін. [1]. У жовтні того ж року за дорученням цієї групи інтелігентів професор Августин Штефан провів кілька ділових зустрічей, під час яких із українськими посланцями у Відні обговорювався найоптимальніший спосіб об'єднання Закарпаття з Україною [2]. Після цього було вирішено подати пропозиції цивілізованим демократичним шляхом у формі постанов регіональних Руських Народних Рад, серед яких — Хустська (2 листопада 1918 р.), Любовнянська (8 листопада 1918 р.), Свалявська (8 грудня 1918р.), Мараморош-Сигетська (18 грудня 1918 р.) Народні Ради виступили за приєднання Закарпаття до України [3]. А рішення Всесвітнього Конгресу Угорських Русинів у Хусті 21 січня 1919 р. ще раз підтвердило бажання закарпатців жити і творити в одній Соборній Україні, однак зовнішні чинники завадили реалізувати заплановане [4]. У такій ситуації був знайдений інший можливий варіант політичного розвитку краю — у складі Чехословацької республіки [5]. На цей час процес національного самоусвідомлення місцевого населення краю вже почався. Воно пробудилося до державно-політичного життя і почало утверджувати, зважаючи на можливості, проукраїнську орієнтацію.

державно-правних справях (ділах)" і складався із дев'яти пунктів [14]. Основними завданнями, які ставилися перед партією у цьому розділі, були: "Соединити въ одну красву цілість всѣхъ русиновъ, котрѣ живутъ подѣ Карпатами одѣ Понрада до Тиси" (пункт "а"), "Здобыти й обезпечити якъ найширшу автономію (самоуправу) Подкарпатской Руси" (пункт "в"), "Обезпечити мирное сожитіє разныхъ въ Подкарпатской Руси живучихъ народныхъ меньшостей и вѣрноповѣданій црквиночи права меньшостей въ культурѣ и мѣстной администраціи" (пункт "г"); "Признати и хоронити повну свободу совѣсти, вѣри и церковной автономіи" (пункт "д"); "Сласовати всяки класовѣ привилегіи" (пункт "и") та ін. [15]. Багато уваги приділялося й поясненню положень щодо прав голосування до крайового Союму, республіканського парламенту (загальне рівне виборче право), толерантного ставлення до представників різних національностей, які проживали у краї. Акцентувалася увага на веденні "практичної, справедливої і дешевої адміністрації", боротьбі з бюрократизмом (пункт "з"), скасуванні церковних податків (пункт "е") тощо [16].

Другий розділ Програми партії називався "Въ громадскихъ справахъ", де йшлося про введення повного самоуправління на місцях (в містах і селах) [17]. Третій розділ — "Въ справахъ просвѣты" — складався з чотирьох пунктів і стосувався освітньо-культурного розвитку краю. Зокрема "хлібороби" вимагали впроваджувати законним чином у школах й урядових інстанціях "матерній руській языкъ", тобто місцеву руську (не російську) мову (пункт "а") [18]. Вони також виступали за всебічний розвиток народної культури та науки (пункти "б" і "в") [19]. Щодо шкільної освіти, то Програма виступала за впровадження загального, обов'язкового й безкоштовного навчання (пункт "г") [20]. У пункті "в" цього ж розділу вимагалася забезпечити свободу науки, друку, зборів, зібрань і діяльності товариств [21].

Четвертий і п'ятий розділи, зважаючи на назву й мету організації, були чи не найважливішими у Програмі РХ(З)П. Розділ "Въ справахъ земельныхъ" складався з двох пунктів, де вимагалася провести справедливу і, що найголовніше, "для народа выгодну" земельну реформу (пункт "а") [22]. Із земельних ділянок, які перевищували площинною встановлені рамки, пропонувалося виділити частку для безземельних або малоземельних селян за ціною довоєнного часу. А ті земельні наділи, які були відібрані у населення з порушенням чинного законодавства, вимагалася повернути безкоштовно (пункт "б") [23].

П'ятий розділ — "Въ економічныхъ (господарських) справахъ" — був найбільшим за обсягом у Програмі партії. Він складався із п'ятнадцяти пунктів [24]. Найголовніші тези цієї частини Програми стосувалися розвитку хліборобства як основи добробуту закарпатців, створення кредитних, торгівельних і господарських спілок, відкриття торгівельних і ремісничих шкіл, проведення практичних курсових знань для підвищення рівня виробничої культури населення (пункт "а") [25]. Велика увага приділялася доглядові за землею, пасовищами, лісовими масивами (виступали за передачу частини державних і панських лісів сільським громадам), садівництвом (пункти "б", "в", "г", "е") [26]. Домагалися "хлібороби" також встановлення рівноправ'я у справах бджолярства, полювання і зменшення податкової плати за вирощування тютюну (пункти "є", "ж", "д") [27]. В останніх пунктах п'ятого розділу вказувалося про запровадження пенсії для інвалідів, сиріт і вдовиць (пункт "з"), заснування крайового Підкарпатського Банку (пункт "м") та про необхідність існування безкоштовної медицини [28].

Шостий розділ називався "Въ роботничьхъ справахъ" і складався з чотирьох пунктів. Партія "хліборобів" вимагала "полѣпшити матеріальное, здоровное й духовное положеніе земельныхъ и промысловыхъ работничьхъ..." (пункт "а"), забезпечити 8-годинний робочий день "для фабричныхъ и промысловыхъ работничьхъ" і заборонити фізично важку й нічну працю для дітей до 16-ти років та жінок (пункт "б") [29]. Також тут піднімалося питання про забезпечення роботою місцевих жителів на території краю (пункт "г") [30].

Останній розділ Програми РК(З)П називався "Въ финансовыхъ справахъ" і визначав принципи прогресивного оподаткування (сплати податку з наявного майна) [31].

У цілому Програма партії носила стандартний характер, не була унікальною в своєму роді але й мала конкретно визначені цілі. Основні проблеми тогочасного життя краю знайшли своє відображення в цьому документі (автономне управління, розвиток економіки й сільського господарства зокрема, а також мовне питання). З іншого боку, своєрідних пропозицій, які б чітко визначали позицію партії щодо вирішення тих чи інших проблем, ми не знаходимо. Розуміючи тогочасну політичну ситуацію, лідери партії не висували будь-яких радикальних вимог, а обмежувалися проханням надати Закарпаттю "обіцяні" автономії права. Упродовж своєї діяльності РК(З)П підтримувала владну політику Чехословацької республіки.

Статут Руської Хліборобської (Земледільської) Партії крім програмних розділів включав ще шість положень: "Назва партії", "Область партії" (місцезнаходження головної управи — М.Т.), "Ціль партії", "Члени партії", "Права и обовязки (вѣнності) членовъ", "Діяльність партії. Управа" [32]. Основною метою діяльності члени партії вважали: "Путемъ якъ обширной автономии обезпечити и оборонити народнѣ (національнѣ) господарськѣ, культурнѣ и политичнѣ интереси подкарпатского руського народа" [33]. Членом партії міг бути будь-який громадянин Подкарпатської Русі в Чехословацькій республіці, если має заповненьхъ 20 років..." [34]. Щодо прав та обов'язків членів партії, то у Статуті вказувалося наступне: "Каждый членъ має въ партіи однакѣ права и то: може промовити на всѣхъ зборахъ и сходкахъ партіи, выбирати управу партіиную таи быти выбранымъ до управы.

Кожный членъ має повиннитися постановамъ загальнихъ зборовъ, або управѣ та взяти участь на выборахъ пословъ и сенаторовъ" [35].

Структурно-організаційна база партії чітко розписана в останньому положенні Статуту, який називався "Діяльність партії. Управа" [36]. У своїй діяльності Руська Хліборобська (Земледільська) Партія спиралася на регіональні осередки, які за прикладом центру обирали місцеву управу, її голову, секретаря, касира, контролера і раду в складі десяти чоловік. За кожною посадою були закріплені конкретні функції: "Предсѣдатель (глава — М.Т.) старается о вѣчяхъ (зборахъ) и всѣхъ справахъ (дѣлахъ) мѣсцевой группы и веде збори, сходины и засѣданія. Секретарь пише протоколы, съ предсѣдателемъ полагоджуе и подписуе всѣ писма мѣсцевой группы. Контрольоръ (надзиратель) провадитъ постоянный надзоръ у всѣхъ грошевыхъ дѣлахъ группы" [37]. Місцеві осередки партії об'єднувалися в окружну організацію, де також створювали окружну управу. Склад керівництва так само очолював окружний голова. Йому допомагали секретар, касир, контролер і 20 членів, які й складали окружну управу партії [38]. Члени місцевих і окружних управ представляли свої осередки на загальних зборах чи з'їздах партії. Саме вони мали право обирати "ширину головну управу партіи: одного предсѣдателя, трьохъ заступничьхъ, одного секретаря, одного касира, 2 контролери и 40 членовъ" [39]. Управа у такому складі повинна була скликатися один раз у три місяці або позачергово у важливих випадках. Створювався також "екзекутивный выдѣлъ" у складі п'яти чоловік [40].

Щодо членських внесків, то як зазначалося в Статуті, вони були добровільними [41]. Таким фінансуванням, безперечно, було важко покрити всі фінансові витрати партії.

Вдразу ж після установчих зборів партія розгорнула широку кампанію по створенню своїх осередків у різних кутках краю. До складу агітаційної групи входили члени головної управи партії, які вивіждали в ту чи іншу місцевість і проводили партійні збори. Таким чином лише у перші два місяці своєї діяльності РХ(З)П зроста як кількісно (на Ужгородщині, Березнякищині, Мукачівщині, Іршавщині тощо), так і якісно. Її авторитет піднімався ще й через уміння керівництва швидко і, що найважливіше, влучно реагувати на болотні проблеми селянства, про які ставало відомо з листів, що приходили на адресу організації у формі прохань про надання допомоги [42]. Маючи у своєму складі впливову інтелігенцію та частину греко-католицького духовенства, а також зв'язки в адміністративній системі партійцям вдавалося вирішувати багато питань суспільно-політичного характеру. Як правило, ті чи інші проблемні питання піднімалися і обговорювалися під час політичних зібрань членів партії. Про одне із таких, яке відбулося у приміщенні Ужгородської греко-католицької учительської семінарії 7 серпня 1920 р., згадував у своїх спогадах відомий громадсько-політичний діяч Августи́н Штефан (він помилково відносив до згаданої дати день створення цієї партії) [43]. Зокрема, автор спогадів підкреслив гостроту політичних промов, серед яких відзначив виступи М.Брашайка, А.Волошина, Е.Паха, В.Желтвая, А.Товта [44]. В одному із виступів говорилося: "Дорогі браття! Думаю, що ви знаєте, що значило бути русином за мадярських часів. Нічо! Були лише Верховиці, Гуцули, Земліничани, Шарішчани..."

А тепер такий порядок: перші — чехи, другі — мадяри, треті — жиди, потім слідуєть малі народи — румуни, німці, словаки. За ними йдуть цигани. А на кінець русини. Дивно? Але це є так. Може й тому, що ми смаренні русини.

Панове! Ви кров з нашої крові. Робіть так, щоб на нашій праїдній землі ми забрали те місце, що по Божому Закону нам належить!" [45].

РХ(З)П проводила велику агітаційну роботу як своєю активною діяльністю на місцях, так і через засоби масової інформації. У цьому плані багато допомагала газета "Руська Нива" — офіційний друкований орган партії. Її редактором був один із засновників партії Юлій Брашайко, а пізніше його брат Михайло [46]. На шпальтах цієї новинки друкувалися заклики до

місцевого населення організуватися в сильні осередки, проводилася роз'яснювальна робота перед виборами різних рівнів, виконувалися завдання та цілі політичної організації тощо. В одному з номерів "Руської Ниви" був розміщений ось такий заголовок: "Наркде руський! Не забудь, что великии часы переживаем, что теперь кладем основу (фундаментъ) нашей будущности. Не выбери до сей важной и тяжелой работы, безсовѣстныхъ функционеров, але честныхъ, совѣстныхъ, первоядныхъ мастеровъ. Мы живемъ у свободной, демократичной республиці, де вся воля и сила находится въ рукахъ народа. Не лишѣмъ сесю волю и силу пусто лежати, уживайме ихъ, возьмѣмъ зъ нихъ хосенъ для своего власного добра. Организуймеса, ступайме до своей хлѣборобской партіи, постойме коло своего дѣла, борѣтса смѣло за свою правду, и тогда скоро настане нашій, дѣльный и счастливейший саѣтъ" [47]. В іншому номері партійної газети знаходимо наступне: "Сякою партією держу я нашу "Руську хлѣборобську (земледѣльську) партію". Горитѣся в сесю партію і виберіте собі так із інтелігенції, як і з селян наширіших, найвірніших і найрозумніших людей" [48].

За один рік діяльності РХ(З)П було створено 64 її осередки у різних населених пунктах Закарпаття [49]. Головна управа лише з часу попередніх зборів партії (27 червня 1920 р.) до середини березня 1920 р. скликалаєся двадцять разів [50]. За згаданий період партія провела і кілька господарських акцій. Через своїх представників у господарській та земельній радах вона впливала на важливі поточні економічні справи. Як самостійна політична організація, Руська Хлѣборобська Партія в 1920 р. брала участь у виборах до сільських представництв [51]. Однак найбільшою проблемою залишалася неспроможність активно впливати на політичне життя краю, розвиток якого у той час більшою мірою залежав від столичної політики.

Незважаючи на це, керівництвом партії розроблялися і надсилалися до владних структур різні меморандуми, які вказували на зацікавленість і переживання за долю закарпатців у перші роки життя у складі Чехословаччини. 9 серпня 1920 р. партія надіслала губернаторові краю Г.Житковичу меморандум з господарських питань, у грудні того ж року — фінансовій референтурі з питань обміну грошей, 14 грудня — до уряду з питань встановлення кордонів та автономії, 9–10 лютого 1921 р. — з питань робітничого правевлаштування, 22 квітня 1921 р. — до прем'єр-міністра з політичних та економічних питань. До останнього меморандуму ввійшли положення про негайне встановлення кордонів Підкарпатської Русі, проведення виборів

до Союзу, встановлення коаліційно-партійної контрольної комісії, прийняття на урядові посади місцевих жителів та ін. [52]. За поданням партії також піднімалися питання про земельні відносини, вивіз худоби за кордон тощо [53].

Партія "хліборобів" постійно реагувала і на зовнішньо-політичні повороти сусідніх держав. Зокрема, керівництво організації виступало проти передачі населених пунктів, де проживали українці, Румунії, а також проти зазіхань Угорщини на закарпатські землі: "Не мы потребуем Угорщины, але она потребуе нас. Для того робить все можливе, чтобы знов достати Подкарпатську Русь. Саме зато, най нас ніхто не обманеє мадярським раєм и мадярськими гораздами. Мы вже тих роскошлов, тої свободы зазнали, того шастя кушали и вже нас там нічо не вабить. На той воз, з якого мы злізли, бо не чули ся там добрі, не хочеме ся опять просити."

Мы сказали, что в чешко-словенской республиці хочеме жити и мы своего слова додержиме" [54]. Ці красномовні слова засвідчують політичну позицію Руської Хліборобської (Земледільської) Партії щодо питання державної приналежності. "Саме зито руськаї народ вірний є и буде республиці" [55].

Виділо реагуючи на ті чи інші суспільно-політичні проблеми краю, полемізуючи з партійними опонентами лідери партії заявляли: "Мы не бунтуемє, але будуемє. Не розбивемє, але складаемє и планоно поступаемє до нашої меты, до нашої ціли. А сеся ціль дана нам у партійной програмі, де сказано: "Ціль партіи: Путем як найширшої автономии обезпечити и оборонити народнаї, господарсьї и культуриї и политичнаї интересы подкарпатського народу" [56]. Майже в кожному номері газети "Руська Нива" друкувалися матеріали, які більші за все були схожі на листування або репліки, в яких давалися письмові відсічі противникам РХ(З)П та її політики: "Газета "Село" (друкований орган аграрників — М.Т.) нападає на нас в кожному числі і пише, що руська хліборобська партія, се партія українська, що "Руська Нива" і "Свобода" то українці, та лише не хотять до того признатися перед народом."

Смішні ті редактори з "Села". Передовсім ми ніколи не скривамє того, що ми підкарпатські русини є рідними братами русинів з поза Карпат, які себе також називають русинами або українцями. І ми так як они є русинами або українцями. Того ми не скривамє і одверто говоримє" [57].

РХ(З)П активно співпрацювала з товариством "Просвіта" у культурно-освітній сфері. Упродовж 20-х років ХХ ст. партія спільно з товариством провела сотні святкових вечорів,

піднесення місцевим і українським громадсько-культурним діям, театральних і танцювальних вистав, хорових виступів. Таке тісне співробітництво пояснюється тим, що більшість членів партії були і членами "Просвіти", брали активну участь у освітньо-культурній діяльності на місцях. "Хлібороби" постійно входили до різних адміністративних комісій (громадсько-політичних і містечкових). Позитивною була спільна діяльність РХ(З)П із Кооперативним Союзом, Товариством імпалців "Надія" та іншими організаціями [58]. Тому вступ партії був відчутним і її авторитет серед місцевого населення зростає.

Щодо політико-партійної боротьби на теренах Закарпаття, то РХ(З)П виступала за можливість створення союзів або міжпартійної коаліції, відповідного комітету, але тільки з тими політичними організаціями, які дотримувалися "руської" (української) орієнтації і принципово відстоювали свої позиції в мовному питанні [59]. На таку думку наптовує той факт, що пізніше партія спробувала укласти союз із русофільськими крайовими партіями, однак через суттєві непорозуміння щодо тактики діяльності її керівництва вона відмовилася від співпраці з ними. Незважаючи на це, питання "фузії" (коаліції) партій постійно обговорювалося на нарадах РХ(З)П [60]. Цьому питанню також була присвячена зустріч кількох керівників крайових партій із прем'єр-міністром Чехословаччини Е.Бенешом, який приїздив до Закарпаття у кінці грудня 1921 р. [61].

Показовою у цьому відношенні є ситуація, яка склалася на початку 20-х років у політичному житті краю. Питання про коаліцію автономних політичних партій для спільного вирішення регіональних проблем було вельми актуальним. Ініціатором такого союзу виступила русофільська партія Підкарпатської Земледільський Союз (ПЗС), яка надіслала свої пропозиції кільком організаціям, у тому числі й Руській Хліборобській [62]. Для їх обговорення 9 серпня 1921 р. керівництво партії скликало нараду. У прийнятому рішенні, яке говорить про створення РХ(З)П до цієї справи, зокрема вказувалося: "Комісія радо вітає кожне намагання, яке має за мету єднання наших народних сил, і рада, що це бажання чимраз сильніше проявляється як із частини народних мас, так із частини інтелігенції" [63]. Таким чином, наслідком обопільної згоди автономні партії почали робити кроки, спрямовані на об'єднання.

16 січня 1922 р. в Ужгороді були скликані представники "руських" автономних партій, а саме Підкарпатський Земледільський Союз, Карпаторуська Трудова Партія,

Землеробська Автономна Партія і Руська Хліборобська (Земледільська) Партія, які обговорили політичну ситуацію в Закарпатті. Для того, щоб більш активно діяти і боротися за автономні права краю учасники спільної наради, вирішили об'єднатися в одну політичну партію: "Представники партій Хліборобської, Трудової, Землеробської автономної і П.З.Союзу повідомляють, що об'єднуються в єдину партію, програму якої складе комісія..." [64]. До її складу ввійшли по три представники від згаданих чотирьох організацій. Руську Хліборобську Партію в цій комісії репрезентували М.Брацайко, А.Товт і Ю.Добей. Це нове об'єднання дістало назву — "Руська Землеробська Автономна Партія" [65]. Тоді ж була створена і спеціальна комісія із восьми чоловік по розробці єдиної програми партії. Однак під час роботи комісії між її членами розгорівся конфлікт. Оскільки члени РХ(З)П не погодилися з деякими суттєвими, на їхню думку, моментами, вони вирішили вийти з цього коаліційного утворення.

Камнем спотикання, очевидно стало мовне питання і особиста неприязнь лідерів українофільської організації до деяких членів комісії, зокрема до А.Гагатка, який не бажав йти на компроміси із представниками українського руху. 21 січня 1922 р., перед початком роботи комісії делегація РХ(З)П оголосила, що для організації "в інтересах оборони своїх народних, культурних і економічних інтересів, затримає і надалі свою окремість і самостійність" [66]. Після цього "хліборобів" звинуватили в непатріотизмі й у ставленні особистих інтересів вище державно-політичних. Так чи інакше, але РХ(З)П вийшла з цього блоку, так і не оформивши свої стосунки з іншими партіями офіційно. Беручи до уваги подальшу долю коаліційного утворення, можна сказати, що Руська Хліборобська Партія проявила принциповий політичний характер і більше виграє від цього ніж програвала.

22 січня 1922 р., тобто наступного дня після припинення співпраці з блоком "руських" партій, керівництво РХ(З)П зібралося на партійне засідання, де обговорювалася ситуація, що склалася. Позитивно партія визнала правильною і як наслідок цього прийняла рішення в принциповому мовному питанні, вимагаючи, "... чтобы на автономной Подкарпатской Руси урядовым языкомъ, языкомъ школь и всех просвітньихъ институцій признавъ Соймъ нашъ руській (малоруській) языкъ", тобто українську мову [67]. Отже, умови можливої коаліції чи союзу партій, які висували "руські хлібороби" були зрозумілими.

Навіяли на це не могли бути русофільські політичні партії, які мали свою думку щодо цієї проблеми.

23 березня 1922 р. представники РХ(З)П взяли участь у конференції наркди з участю п'ятнадцяти політичних партій різної політично-національної орієнтації [68]. Як вказують сучасні історики, це була перша і остання в історії краю міжпредставницька партійна коаліція [69]. Однак про створення на її основі єдиної партії мови не було. Головною проблемою цього зібрання крайові політики визначили наявність та поглиблення політичної кризи в Закарпатті й зажадали від крайового уряду зупинити політичний хаос, надавши політичні права Закарпаттю через скликання автономного Союму за участю всіх політичних партій і встановлення правильних і остаточних кордонів краю [70]. Однак ні меморандуми, що надсилалися до столиці республіки, ні реакція Ліги Націй на невиконання своїх зобов'язань обов'язків Чехословаччиною не змогли вплинути на стабілізацію політичної ситуації в регіоні [71].

27 лютого 1923 р. в Ужгороді був скликаний звітно-виборчий Конгрес Руської Хліборобської Партії. Він проходив у приміщенні журанату й згідно з програмою там були виголошені доповіді голови партії А.Товта (святкове відкриття Конгресу і прийняття осередків та інших організацій), секретаря партії М.Брацайка (звіт про діяльність партії), заступника голови партії А.Волошина (про тогочасне політичне становище Закарпаття), директора горожанської школи в Перечині, члена управи партії П.Янка (про культурно-освітню діяльність партії), В.Балтошича (про економічне становище краю) та ін. [72]. Основні тези, які звучали з уст виступаючих, а також були надруковані на листівках і запрошеннях на партійний Конгрес, зводилися до наступного: "Подкарпатська Русь є скрозь хліборобська. Русини майже всі хлібороби! — Тож голос хліборобів є голосом русинів, голосом іждош Подк. Руси, з яким кождий має числити ся. Прийдіть та скажіть своє слово, бо лиш так буде "в своєї хаті своя правда и сила и воля" [73].

На Конгресі РХ(З)П були прийняті важливі резолюції політичного характеру, які порівняно з першими програмними положеннями значно еволюціонізували й стали більш конкретними і вимогливими. Так, наприклад, о. А.Волошин говорив, що до держави партія і надалі ставиться лояльно, допомагаючи уряду але тільки доти, "доки учинки його (уряду — М.Т.) не противляться нашим принципам, интересам народа, свободы" [74]. Також вимагала партія автономію і "жадає прилучення всіх руських територій Словаччини до

Подкарпатської Русі" [75]. Гостро ставилося питання проведення повноцінної земельної реформи.

Щодо партійного життя, то А. Волошин наголосив, що завдання партії залишаються незмінними. Однак очевидно намітився поворот курсу партії до християнсько-народної ідеї: "...наша партія стоїть на основі принципів християнської віри, на основі любові, правди і справедливості. Другий принцип нашої партії: народний напрям. Значить, освідомити народ і поширити та укріпити серед народу руській народний дух і народну свідомість" [76]. Багато було сказано про важливість існування потужної структурно-організаційної бази партії, про залучення до партійної діяльності жінок і молоді, оскільки "і вони мають однакові права" [77]. Велика увага приділялася необхідності партійної дисципліни й окресленню головних обов'язків членів партії в нових умовах: "Руська хліборобська партія желє соединити всѣх, котрѣ а) хотять руководитися законами моральности, б) хотять здѣлати сво крaину культурною и матеріально обезпеченою, в) хотять зробити не лиш автономною, але и руською" [78]. Ставлення до коаліцій з іншими політичними партіями теж чітко визначалося в прийнятій партійним Конгресом резолюції: "Наша партія може кооперовати з другима партіями, але лиш з тими, котрі не йдуть проти головних засад наших, то є котрі не виступають проти нашої руської (української) народности. Самостійности нашої партії ніколи не одлажемєся" [79]. Ці рядки зайвий раз засвідчують про українську національну орієнтацію партії та її невідступність від проголошуваних нею ідей. "Стоїме на основі повної свободи совісти и релігії, але будеме остро боротися з тими, хто з політичних цѣлей ци особистої наживы схоче сѣяти релігійний роздор, бунтовати русина проти русина" [80].

Важливий зміст вкладено в прийнятій резолюції культурно-освітньої політики РК(З)П. Перш за все, гостро стояло питання мовної політики. Павло Яцко, який виступив із промовою на цю тему, піддав різкій критиці намагання деяких автономних лідерів і політичних сил запровадити в системі освіти "московській язык". Тому партія зажадала від урядових кіл виконання таких культурно-освітніх вимог:

1. Впровадження в школах і урядових адміністраціях живої народної мови.

2. Усі чиновники, службовці повинні знати і розмовляти "по руськи".

3. У кожному селі повинна бути школа, "бо ще 20% із наших сѣл не мають школи".

4. Влада повинна підтримувати "наші культурно-просвітні інституції и курси".

5. Влада повинна створювати господарські школи [81].

Із господарських питань, які розглядалися на Конгресі партії, особливу увагу заслуговували доповідь о.Вартоломея Витковича про економічне становище краю. Він вказав на проблеми в сільському господарстві й звернув увагу на слабу підтримку аграрного сектора з боку владних структур. Негативно ставився партія і до засилля іноземців у сільському господарстві й до безробіття. Зокрема мовилося про те, що "Народ жие, коли неї одѣли його господарства: хлѣборобство, промысл, ремесло, торговля, банки суть в руках народа. Колиж не так есть, то є знак невої хвороти, або молодости. А як є у нас? ... хоть у нас есть и земля и дерево и уголь, нефтя, минеральной воды и инше богатство, то все то не наше. Не наши також фабрики. Але навіть чужі стоїть в большости без работы так, що наш работник не має зняти" [82]. Зібранням було прийнято кілька економічних резолюцій, які на думку "хліборобів", мали покращити ситуацію у цій важливій сфері суспільного життя. Також вимагалось створити мережу господарських шкіл і шкіл для сільських "господинь" на базі осередків "Просвіти" та організувати земельну раду, куди б входили представники Закарпаття: "Збори протестують проти вирішования господарських справ Подкарпатської Русі без участі населеня и жадають сталого покликovanja представителей руських политических и финансовьх дѣл, дотикаючих нашої крaины" [83].

На партійному Конгресі було обрано нову РК(З)П. Головою політичної організації став М.Брашайко, а його заступниками — А.Тонт, А.Волошин та П.Яцко. Секретарями партії стали В.Фединець і А.Рудий, касиром — В.Желтвай, а контролерами — Ю.Добей та А.Штефан [84]. Членами головної управи партії було обрано ще 130 представників різних міст і сіл Закарпаття [85]. Таким чином, було внесено зміни до Статуту партії через розширення особового складу керівництва партії. Розширення штату головної управи говорить і про зростання партії як організаційно-якісно, так і кількісно. Розширилася і географія осередків партії в регіоні. При управі також був обраний новий виконавчий комітет у складі чотирнадцяти осіб (замість п'яти в 1920 р.): А.Тонт, В.Фединець, К.Грабар, М.Деметер, А.Волошин, В.Пежанський, А.Штефан, А.Ворон, В.Гаджега, М.Брашайко, В.Струк, О.Гупаловський, В.Желтвай, П.Яцко [86].

Намічені Конгресом партії в 1923 р. програмні завдання "хлібороби" намагалися вирішити в найближчому майбутньому.

Многи на той час великий авторитет і підтримку місцевого населення, розбудовуючи свою організаційно-структурну базу, вони й надалі активно працювали у напрямку покращення суспільно-політичного становища жителів краю. Але без допомоги могутнього союзника добитися позитивного результату в справах автономії, які були пріоритетними, не вдалося, що й показали парламентські вибори 1924 р. [87]. Треба відзначити, що у перші роки існування партій їхня політико-національна позиція була досить хиткою, а політична платформа постійно видозмінювалася [88]. Підтвердженням цьому може слугувати і той факт, що лідери автономних партій, які непорозумілися ще до їх виникнення у складі Руської Центральної Народної Ради, до цього часу не визначилися повністю і нагтовкувалися на різні проблемні явища у політичній кар'єрі.

Об'єктивно кажучи, РК(З)П була єдиною автономною політичною організацією упродовж 1920—1924 рр., яка дотримувалася української орієнтації. До того ж прослідковувалася підтримка цього національного спрямування і в колах деяких загальнодержавних партій, які розгорнули широку діяльність своїх філій у Закарпатті. Перш за все, до таких можемо віднести Соціал-Демократичну Партію Підкарпатської Русі (СДПР) або, як ще її назвали, Руська Соціал-Демократична Партія. Організаційне оформлення цієї партії відбувалося протягом першої половини 1920 р. У квітні й травні того ж року відбулися наради бажачих створити партію соціал-демократів у краї. А 16 травня вже було обрано перше керівництво партії, до складу якого увійшли Євген Пуза, Яшко Остапчук, Степан Ключурак, Яромір Нечас, Василь Климпуш, Володимир Шуба, І. Михайло та ін. [89]. Формально СДПР виникла як автономна партія, однак як за організацією, так і за стратегією була наближена до Чехословацької Соціал-Демократичної Партії (ЧСДП). Підтвердженням цьому є те, що вона базувалася на класовій та інтернаціональній основі, спираючись на основні принципи II Інтернаціоналу. Як ліва партія, СДПР виступала за соціальну справедливість, здійснення економічних та політичних реформ законним (парламентським) шляхом і відкидала будь-які радикальні методи політичної боротьби. Основу партійної Програми склали наступні моменти:

1. Передача великої земельної власності робочим селянам.
2. Передача фабрик і заводів в руки працюючих робітників.
3. Упорядковане виживлення худобного народу.

4. Просвіта на ріднім язичі аби і діти найхудобніших людей могли набрити розуму і стати на помочи бідному народови.

5. Свобода шри для всіх віросповідань" [90].

Друківаним органом місцевих соціал-демократів став українськомовний тижденьник "Народ", перший номер якого вийшов у світ 24 квітня 1920 р. [91]. Його відповідальними редакторами стали Є. Пуза та С. Ключурак. Із 1921 р. газета почала виходити під назвою "Вперед", а головним редактором до 1926 р. був С. Ключурак. Видавався також Календар "Впереду".

СДПР була проукраїнською партією, що підтверджується її активною співпрацею із "Просвітою" та непримиримою боротьбою з русофілами. С. Росоха вказував, що "ця партія вже в своїх початках здобула для себе певну частину української інтелігенції і не диво. Вона вже спочатку була чисто українська." [92]. У 1921 р. СДПР вийшла зі складу II Інтернаціоналу [93]. Причиною такого кроку стало невизнання членів і мети III Інтернаціоналу: "III Інтернаціонал не має на своїй організації робітничого руху взагалі, він гуртує тільки прихильників диктатури комуністів, які зобов'язуються віддати московській диктатурі..." [94]. "Наша партія поставила свою працю на тих самих основах, на яких працюють всі незалежні соціалісти, які гуртуються в "Інтернаціональному Союзі Соціалістичних партій" [95]. Отже, вийшовши із II Інтернаціоналу, СДПР приєдналася до нової інтернаціональної організації. Змінилася й офіційна назва партії — "Підкарпатсько-руська незалежна соціал-демократична партія" [96].

У жовтні 1922 р. був скликаний II Конгрес партії соціал-демократів, на якому прийняли розширену програму. Вона виключала питання економічного й політичного характеру з вимогами широких автономних прав для Закарпаття [97]. Піднімалися також питання культурного розвитку краю та вирішення першочергових завдань СДП на майбутнє. Повноправним керівником партії став Я. Остапчук (Є. Пуза виїхав до Праги) [98]. Загалом, хоча партія місцевих соціал-демократів і була самостійною, її організаційно-структурна база перебувала в деякій залежності від ЧСДП, про що може свідчити різного роду матеріально-фінансова допомога з Праги [98]. Проте відстоювання української мови й пропаганда української культури чітко вказували на її національно-політичну позицію, навіть незважаючи на перебування у лавах партії немалої кількості євреїв та угорців. Наперелоді перших

загальнодержавних парламентських виборів у Закарпатті (1924р.) місцеві соціал-демократи уклали союз із ЧСДП.

Трохи влітку проходив процес становлення на позиції української орієнтації іншої політичної організації краю, яка називалася Закарпатський крайовий комітет Комуністичної Партії Чехословаччини (крайком КПЧ). Власне подирнення комуністичних ідей в даному регіоні мало свої особливості, які були викликані суспільно-історичним моментом тогочасності. Цьому сприяли деякі внутрішні та зовнішні фактори, які виходили із можливих умов існування Чехословацької держави та її складової частини — Підкарпатської Русі (низький рівень політичної культури жителів краю, демократичність і багатопартійність державної системи, актуальність соціальних вимог у заново відродженому суспільстві тощо).

Спочатку комуністи й соціалісти, а також нечисленні представники соціал-демократії утворили Міжнародну Соціалістичну Партію Підкарпатської Русі (МСІПР) (21 березня 1920 р.) [100]. 14–16 травня 1921 р. її об'єднали із Комуністичною Партією Чехословаччини, утворивши крайову організацію (крайком КПЧ) [101]. Стимулюючи місцеве населення популістськими закликами, розповсюджуючи ідеологічну демагогію навколо важливих соціально-економічних проблем тогочасного суспільства комуністи маніпулювали зведеними верствами робітників і селян, підштовхуючи їх до радикальних форм боротьби у вигляді страйків, демонстрацій, саботажів тощо. Подібні виступи висували вимоги негайної пролетарської революції, повалення "буржуазного" уряду Чехословаччини, конфіскації та ліквідації великих приватних землеволодієць, тісної співпраці з Радянським Союзом та ін. [102]. Лише з наближенням передвиборчого періоду в програмних положеннях партії вже відчувалася зацікавленість представників крайкому КПЧ долею краю, хоча в цілому вони були аналогічними за змістом, повторювали традиційні для інших політичних партій Закарпаття вимоги автономного Союзу, встановлення чітких кордонів із Словаччиною, гарантії виконання рішень Сен-Жерменського договору тощо [103].

Затверджений "Проект організаційного Статуту КПЧ і виконавчих установ" включив у себе широкий спектр структурно-організаційних положень деталізованих у 67 пунктах. Перший пункт — "Назва партії" — аказував, що Комуністична Партія Чехословаччини — секція Комуністичного Інтернаціоналу [104]. Вона "є організованою на підставі демократичного централізму" [105]. Багато уваги було приділено

контракту в партії, а особливий акцент робився на "виродну привабливість" членів. Структура політичної організації побудована за таким принципом: заводський осередок, вуличний осередок, сільський осередок, місцева організація, міська організація, окружна організація, крайова організація [106]. (Фактично крайового інстанцією партії була крайова конференція, яка у свою чергу була підвигною загальнодержавній конференції і з'їзду партії [107].

Керівництво партією здійснював Центральний комітет КПЧ. За матеріально-фінансові справи відповідав Центральна контрольна комісія [108]. Щодо фінансування партії, то передбачався обов'язковий членський збір коштів і надходження з бюджет організації доходів із партійних підприємств тощо [109]. Цікаво, що з членських внесків 30 відсотків надходили у Центральний Комітет, а 70 відсотків розподіляв крайком на місцеві потреби партії, але за згодою ЦК [110].

Партійна дисципліна стосувалася суворого виконання обов'язків членів КПЧ і торкалася майже всіх сфер їх діяльності. Зокрема, за тримісячну затримку сплати членських внесків передбачалося виключення з лав партії [111].

Загалом всі положення були побудовані на принципі суворого підпорядкування центральному органу: "Організація партії щиковито виключає всяке ділення на основі принципу народного федералізму" [112]. Положення організаційного Статуту КПЧ обмежували самостійність місцевих осередків у вирішенні будь-яких питань, що призводило до численних непорозумінь на місцях. Залежність від центру і всеохоплюючий контроль за діяльністю нижчих органів партії не впливали позитивно у той час на її організаційну розбудову в краї.

Щодо структурно-організаційної бази крайкому КПЧ, то вона спиралася на 13 окружних секретаріатів. Їм підпорядковувалася 91 партійний осередок. Роботою крайової організації керували Й.Демко, І.Мончок, С.Сайдлер, І.Локота та ін. Основний акцент уваги робився на організаційну роботу партії на місцях та її ідейно-виховну основу. Серед найпоширеніших методів залучення населення до лав партії була усна агітація, проведення святкових вечорів та інформація преси. До останньої слід віднести газети "Правда" (з 4 липня 1921 р.), "Карпатська Правда" (з 1922 р.), "Муникаш Уйшаг" (угорською мовою) і Календар "Карпатської Правди", які були досить популярними серед населення [113].

Потрібно зазначити і деякою мірою полярні за своєю суттю моменти в діяльності партії комуністів у згаданий період. 3

одного боку, активність в організаційно-агітаційній роботі, поширення комуністичних ідей майже на всій території тодішнього Закарпаття, намагання тісно координувати діяльність партійних осередків вказувати на швидкий поступ партії й безкорисливу відданість її активних членів, а отже — правильність вибраної тактично-стратегічної політики організації (такої думки дотримувалися радянські дослідники). З іншого боку, ініціативу на місцях не могли повною мірою підтримати центральні органи КПЧ у Празі, які були змушені дотримуватися комінтернівських позицій, диктату Москви, а пізніше — репресивних методів проти членів своєї ж партії. Проте це не завадило досягти комуністам у краї певних успіхів у завоюванні чималої кількості прихильників, особливо напередодні багатобільничих виборів 1924 р.

У Закарпатті діяла ще одна потужна політична організація — філія Аграрної партії. Її представляли русофільські та українофільські діячі краю. Проте активізувати свою роботу в напрямку відстоювання проукраїнських інтересів їм ще у той час не видавалося можливим, оскільки все керівництво партії стояло на русофільських позиціях. Цьому сприяла також антиукраїнська позиція центрального проводу Аграрної партії. Тому привілювати її до проукраїнських політичних сил в Закарпатті у даний період не можна.

Таким чином, упродовж 1920—1924 рр. із середовища політичних партій, які діяли в Закарпатті, більш чітко вираженим захисником проукраїнських інтересів була тільки Руська Хліборобська (Земледільська) Партія. Це були суто крайова політична організація із досить сталою програмою і вміло сформульованими вимогами. Незважаючи на її офіційну лояльність до чехословацької влади, вимоги найшвидшої реалізації автономних прав базувалися на національно-політичній орієнтації на єдність українського народу по обидва боки Карпат. Інші ж партії — філії загальнодержавних Соціал-Демократичної та Комуністичної партій — у той час лише почали विकристалізувати подібний національно-культурний елемент. У деяких із них цей процес був виразнішим і проходив швидше (наприклад СДПР). Цим осередкам загальнодержавних політичних організацій притаманна спільна риса — їх залежність у питанні ведення партійної політики від центральних органів. Говорити ж про їхню відверту проукраїнську орієнтацію в тогочасних умовах досить важко, оскільки цей момент діяльності згаданих партій ще знаходився у зародковому стані.

1. Ступню Н. Каринго-Українська держава. — Торонто, 1965. — С. 113.
2. Там само. — С. 113—114.
3. Там само. — С. 117.
4. Хвилюєць Ю. Мої спостереження із Закарпаття. — Нью-Йорк, 1944. — С. 32—34.
5. Hájek A. Připomení Podkarpatske Rusi k Československe republice Podkarpatska Rus. — Bratislava, 1936. — S. 68.
6. Державний Архів Закарпатської області (далі ДАЗО), ф. 72, од. зб. 5, арк. 4.
7. Там само, од. зб. 1, арк. 3.
8. Там само, ф. 1146, оп. 1, од. зб. 3.
9. Росоха С. Союз Карпатської України. — Вінніпег, 1949. — С. 14.
10. ДАЗО, ф. 29, оп. 3, од. зб. 33, арк. 10.
11. Там само, арк. 10—11.
12. Там само, ф. 1056, оп. 1, од. зб. 91, арк. 3.
13. Статуты и програма Руськой Хліборобской (Земледільської) Партії. — Ужгород, 1920. — С. 14.
14. Там само. — С. 4—6.
15. Там само.
16. Там само. — С. 5—6.
17. Там само. — С. 6.
18. Там само. — С. 7.
19. Там само.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само. — С. 3.
24. Там само. — С. 8—10.
25. Там само. — С. 3.
26. Там само. — С. 3—9.
27. ДАЗО, ф. 1056, оп. 1, од. зб. 91, арк. 9.
28. Там само. — С. 10.
29. Там само. — С. 10—11.
30. Там само. — С. 11.
31. Там само.
32. Там само. — С. 3, 12—14.
33. Там само. — С. 3.
34. Там само. — С. 12.
35. Там само.
36. Там само. — С. 12—14.

37. Там само. — С. 13.
38. Там само.
39. Там само. — С. 3–14.
40. Там само. — С. 14.
41. Там само.
42. Нариси історії Закарпаття. Том II (1918–1945). — Ужгород: Закарпаття, 1995. — С. 130.
43. Штефан А. За правду і волю (Спомини і дещо з історії Карпатської України). Друга книга. — Торонто: Пробосм, 1981. — С. 286.
44. Там само. — С. 287.
45. Там само.
46. Добощ І. Історія української журналістики Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. — Івано-Франківськ, 1995. — С. 20.
47. Руська Нива. — 1920. — 20 августа.
48. Добощ І. Вказана праця. — С. 21.
49. Руська Нива. — 1921. — 11 августа.
50. Там само.
51. Росоха С. Вказана праця. — С. 14.
52. Руська Нива. — 1921. — 11 августа.
53. Там само.
54. Там само. — 3 новембра.
55. Там само.
56. Там само. — 11 августа.
57. Добощ І. Вказана праця. — С. 23.
58. Нариси історії Закарпаття. Том II. — С. 130.
59. ДАЗО, ф. 1146, оп. 1, од. зб. 11.
60. Руська Нива. — 1921. — 11 августа.
61. Ліхтей І. З історії діяльності проукраїнських політичних партій міжвоєнного Закарпаття/Історична школа професора Володимира Задорожного. Випуск I. — Ужгород: Патент, 1999. — С. 136–137.
62. Лемик В. Перша партійна коаліція на Закарпатті // Новини Закарпаття — 1991. — 5 червня.
63. Там само.
64. Там само.
65. Там само.
66. Там само.
67. ДАЗО, ф. 1146, оп. 1, од. зб. 20.
68. Нариси історії Закарпаття. Том II. — С. 187.
69. Корюль І. Паперова автономія // Новини Закарпаття. — 1991. — 23 липня.
70. Там само.

71. Нариси історії Закарпаття. Т. II. — С. 183–139.
72. ДАЗО, ф. 1056, оп. 1, од. зб. 67, арк. 1.
73. Там само.
74. Руська Нива. — 1923. — 22 березня.
75. Там само.
76. Там само.
77. Там само.
78. Там само.
79. Там само.
80. Там само.
81. Там само.
82. Там само.
83. Там само.
84. Там само.
85. Там само.
86. Там само.
87. ДАЗО, ф. 29, оп. 3, од. зб. 310, арк. 89.
88. Нариси історії Закарпаття. Том II. — С. 186.
89. Малець О. Родина Остапчуків у Закарпатті // Науковий збірник Товариства "Просвіта" в Ужгороді. Річник IV (XVIII). — Ужгород: Два кольори, 2000. — С. 277.
90. Добощ І. Вказана праця. — С. 34.
91. Народ. — 1920. — 24 квітня.
92. Росоха С. Вказана праця. — С. 19.
93. Добощ І. Вказана праця. — С. 35.
94. Там само.
95. Там само. — С. 35–36.
96. Там само. — С. 35.
97. Нариси історії Закарпаття. Том II. — С. 183.
98. Співак Б. Революційний рух на Закарпатті в 1924–1929 роках. — Ужгород, 1964. — С. 18.
99. ДАЗО, ф. 63, оп. 1, од. зб. 434, арк. 1–15.
100. Білак С. М. Народ за ними не пішов. — Ужгород: Карпати, 1981. — С. 119.
101. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Том I (1918–1945). — Ужгород: Карпати, 1968. — С. 60–61.
102. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Том I. — Ужгород, 1957. — С. 468–471.
103. Там само. Том II. — Ужгород, 1961. — С. 149–154.
104. Фонди Закарпатського краєзнавчого музею (далі Фонди ЗКМ). — Інв. № Арх. УМ 7987, 1-866, арк. 1.
105. Там само, арк. 2.
106. Там само, арк. 10–15.

107. Там само, арк. 16—18.
108. Там само, арк. 19—20.
109. Там само, арк. 22.
110. Там само.
111. Там само, арк. 21—22.
112. Там само, арк. 4.
113. ДАЗО, ф. 29, оп. 3, од. зб. 131, арк. 73.